

פרשת דברים – תורת האדם

א. ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש

ב. שני חלקי הארץ משני עברי הירדן

לאור זאת, נוכל להבין את התייחסותו של משה רבנו אל הארץ בספר דברים.

משה אינו מופיע בספר דברים כמי שעומד בחוצה לארץ, אלא כמי שעומד סמוך למרכזה לאחר שזכה להתחיל לממש את ירושתה. משה כבש את חלקה המזרחי של "הארץ", ובכך בעצם נכנס לארץ במעבר נחל ארנון:

"קומו סעו ועברו את נחל ארנון, ראה נתתי בידך את סיחון מלך חשבון האמרי ואת ארצו..."
(דברים ב', כ"ד)

אפילו המושג "עבר הירדן" בפי משה מתייחס בשווה לשני עברי הירדן - לעתים הוא העבר המזרחי, ולעתים הוא אף המערבי:

"עד אשר יניח ה' לאחיכם ככם, וירשו גם הם את הארץ אשר ה' אלהיכם נתן להם בעבר הירדן (המערבי)..."
(שם ג', כ')

וכן:

"והיה כי יביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה, ונתתה את הברכה על הר גרזים ואת הקללה על הר עיבל. הלא המה בעבר הירדן (המערבי)"
(שם י"א, ל')

שני עברים לירדן, ושניהם ב'ארץ'.
ודוק: גם כאשר משה נשלח לשאת עיניו אל הארץ שאותה לא ימשיך לכבוש, נאמר לו בפירוש לשאת עיניו "ימה וצפנה ותימנה ומזרחה" (שם ג', כ"ז). כלומר, גם אל הארץ שכבר כבש בעצמו, עבר הירדן המזרחי – שהוא חלק אורגני מן 'הארץ' בכללה. לפיכך, גם כריתת הברית המחודשת אשר כרת משה בערבות מואב בין העם לבין ה', נכרתה בארץ.

ניתן להוסיף לכך נקודה חשובה ומכרעת: בספר במדבר (פרק ל"ב) כעס משה על בני גד ובני ראובן אשר רצו להתיישב מחוץ לארץ כנען, וטען נגדם שהם מנסים להכשיל שנית את כל ישראל שלא לעבור ולא לכבוש את ארץ כנען המקודשת. אולם, השאלה למה לא כבשו את ארצות אדום, עמון ומואב, אינה מופיעה כלל בספר במדבר כשאלה הדורשת הסבר.

ספר דברים הוא "תורת האדם" הכלולה ב"תורת ה'". כך, ספר זה הוא מימוש של ברית בין הבתרים, עם גבולות "הארץ" הכוללים את שני עברי הירדן. כהמשך מורחב להנהגת "אלה הדברים", בספר ישנו חיבור של התורה והארץ, של מינוי השופטים עם המשפטים ממעמד הר סיני.

במילים אחרות, "אלה הדברים" אשר דבר משה אל כל ישראל הם המשך ישיר לדבר ה' למשה עם בואם לסיני. על כן, "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש – אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל".

לכן, במוקד ספר דברים יעמדו עשרת הדיברות ומעמד הר סיני, על פי פרשנותו של משה. המצוות, החוקים והמשפטים יסודרו, אחרי המבוא (פרקים א'-ד'), כתולדות של הדיברות.

עם ישראל בספר דברים נקרא "גוי גדול" (דברים ד', ז'-ח) ו"עם קדוש" (שם י"ד, ב' ו-כ"א), אבל הביטוי "ממלכת כהנים" לא נזכר, כמו גם תורות הקרבנות והטהרה ודיני 'מקדש וקדשיו', שאינם מופיעים בספר דברים² (פרט לעלייה לרגל אל "המקום אשר יבחר ה' לשכן שמו", שם י"ב, ט"ז).

עם ישראל בספר דברים הוא עם לוחם. משם הוא הגיע, "אחרי הפתו את סיחון מלך האמרי ... ואת עוג מלך הבשן" (שם א', ד'), ולשם הוא בא - לקראת המלחמה הגדולה על הארץ אשר "בעבר לירדן" (שם ג', כ'). מערבה. דיני הקדושה והטהרה הם מעבר לאופק של תקופת המלחמה "כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה אשר ה' אלהיך נתן לך" (שם י"ב, ט').

בכותרות ספר דברים נקרא עם ישראל "כל ישראל" (שם א', א', ה', א', כ"ט, א'. ל"א, א'), וכך גם בסיומו (שם ל"ב, מ"ה. ל"ד, י"ב). ביטוי זה חותם, למעשה, את התורה.

לדעתי, פירוש הביטוי "כל ישראל" הוא בדיוק כמו "כלל ישראל" בלשונו של הרב קוק. מושג זה מגיע עם ערבות הדדית חזקה המחברת את כל בני ישראל כאיש אחד ל'כלל ישראל', תופעה המוכרת לנו בימינו במיוחד בזמני מלחמה.

2 ראו הקדמת הרמב"ן לפירושו את ספר דברים.

1 ערוך מתוך הטור לדברים פרק א' ב-29, ומספרי פרקי האבות בספר בראשית, עמודים 68-71, ומתוך הספר 'מקראות' לפרשת יתרו.

ספר דברים הוא, לפיכך, "תורת ארץ ישראל".

ג. "אלה הדברים" – מהנהגת הנס להנהגת הדיבור⁴

בדיבור הראשון של ה' למשה עם בוא בני ישראל אל הר סיני, מתואר ומוסבר שינוי כולל ומהפכני בהנהגת ה' את ישראל. ניתן לתאר זאת כמעבר ממהנהגת הנס להנהגת הדיבור.

"הנהגת הנס" היא התגלות ה' ביציאת מצרים: ביד חזקה ובזרוע נטויה, באותות ובמופתים. המטה ביד משה, כמו הופעת עמוד הענן והאש לפני העם, הם הביטויים המובהקים של הנהגה זו.

הנהגת הנס התגלתה במכות מצרים, כשבשיאן מכת בכורות. הנהגה זו הופיעה גם בעמוד אש וענן בקריעת ים סוף. המים, המן והשלו, היו פירותיה של הנהגת הנס, והגילוי האחרון היה הניצחון על עמלק בהנהגת 'היד' האוחזת במטה הא-לוהים:

"כי יד על כס י-ה, מלחמה לה' בעמלק, מדר דר" (שמות ז"ז, ט"ז)

השם שקרא משה על המזבח היה "ה' נסי", תמצית הנהגת הנס בסיום הופעתה.⁵ זו גם ההופעה האחרונה של המטה ביד משה (ובכלל), בספר שמות.⁶

הנהגת הנס כרוכה מיסודה במושג הניסיון.⁷ ה' מנסה את ישראל והם מנסים אותו. כך נאמר בפרשת המן, "...למען אֶנְסֶנּוּ, הילך בתורתי אם לא?". גם ברפידים, בהוצאת המים מן הסלע, נאמר:

"ויקרא שם המקום מִסָּה ומריבה, על ריב בני ישראל ועל נִסְתָּם את ה' לאמר: הֲיֵשׁ ה' בקרבנו, אם אין?" (שם ז)

למעשה, יש חוסר ביטחון בהנהגת הנס. כאשר רואים את הנס מתפעלים ומתלהבים, וכאשר אין מים ואין אוכל והנס נעלם, בוכים ומתלוננים. כך היה גם במלחמת עמלק:

לעומת זאת, בספר דברים (פרקים א'-ג') נותנת לנו התורה מבט הפוך: משה מסביר לראשונה מדוע לא כבש את ארץ אדום ואת ארץ מואב ועמון. מכאן משמע, שעקרונית כל עבר הירדן המזרחי אכן כלול בתחומי 'הארץ' אשר יש מצווה וחובה לכבשם, אלא שישנם חלקים אשר הורישו כבר צאצאיו האחרים של אברהם וזכו בהם מאת ה', ואסור לקחת מהם אף שעל ("עד מדרך כף רגל").

על-פי הבנה זו, התנחלות שניים וחצי השבטים בעבר המזרחי של הירדן, ובפרט זו של מכיר ומנשה (שם ג', י"ג-ט"ו), היא הדבר הפשוט והטבעי ביותר, כחלק ממצוות כיבוש הארץ וירושתה.

יתר על כן: הסיכום הקצר של משה לפרשת בני גד וראובן משווה את עבר הירדן המערבי והמזרחי, ורואה בהם שני חלקים מן הארץ אותה יש לכבוש:

וְאַצֹּו אתכם בעת ההיא לאמר: ה' א-להיכם נָתַן לכם את הארץ הזאת לרשתה - חלוצים תעברו לפני אחיכם בני ישראל כל בני חיל... עד אשר יניח ה' לאחיכם ככם, וירשו גם הם את הארץ אשר ה' א-להיכם נָתַן להם בעבר הירדן, ושבתם איש לירשתו אשר נתתי לכם" (שם ג', י"ח-כ')

כאשר משה התחנן לעבור את הירדן, הוא הבדיל בין "הארץ הזאת" לבין "הארץ הטובה אשר בעבר הירדן" (ג', כ"ה וכן ד', כ"ב). אולם, גם זו איננה הבדלה בין חו"ל וארץ ישראל, אלא רק הבחנה בין שני חלקים של ארץ ישראל.

בהתאם לכך, נזכרת גם הבדלת ערי המקלט בעבר הירדן על-ידי משה כהשלמת הכיבוש וההנחלה בעבר הירדן "מזרחה שמש" (בסוף המבוא הכללי לספר דברים, ד', מ"א-מ"ט).

לפיכך, ספר דברים איננו, כפי שמקובל לומר, הכנה לכניסת בני-ישראל לארץ. אלא, ספר דברים הוא כולו ב"הארץ". בהתאם לכך, הביטוי "ארץ כנען" לא נזכר כלל בדברי משה בספר דברים.³

גם בפרטי המצוות וההלכות, ספר דברים מתייחס כבר לעם ישראל כעם יושב בארצו, על נחלתו. כך, מזוזות ושופטים יהיו "בשעריך" ו"בכל שעריך" (ו', ט'. י', כ'. ט"ז, י"ח).

6 מכאן פתח להבנת ההבדל העקרוני בין הכאת הסלע לבין דיבור אליו, לפי פירוש חז"ל ורש"י בפרשת מי מריבה (במדבר כ', ז'-ג). וכן לשאלה מדוע היתה הכאת הסלע במטה רצויה ברפידים, לפני סיני, ודחוייה בקדש. משה נדרש להחזיר את עם ישראל להנהגת הדיבור של סיני, והוא החזירם להנהגת הנס של יציאת מצרים, וההוכחה התגלתה בנחש הנחושת "על נס" (במדבר כ"א, ח'-ט').

7 ראו רמב"ם במורה נבוכים, חלק ג' פרק כ"ד.

3 "ארץ כנען" נזכרת בספר דברים רק פעם אחת (ל"ב, מ"ט), בדברי ה' למשה, ובלשון ספר במדבר (כ"ז, י"ב-ד').

4 מתוך 'מקראות' לפרשת יתרו, עמודים 124-127.

5 ראו מאמרו של אבי מורי ד"ר יחיאל בן-נון ז"ל לביאור השם והפרשה כולה, בספר 'ארץ המוריה - פרקי מקרא ולשון' (אלון שבות התשס"ו), עמודים 105-89.

זהו שלב ההתבגרות הרוחנית של העם היוצא ממצרים, והוא היסוד למצוות התורה מסיני. הנהגת הנס והניסיון היא זמנית, בעוד הנהגת הדברים היא קבועה ונצחית.

והרי לשון השינוי אל הנהגת הדיבור, "הדברים":
"ויסעו מִרְפִּידִים, ויבאו מדבר סיני... ויקרא אליו ה' מן ההר לאמר... אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים, וְאֶשָּׂא אתכם על כנפי נשרים, וְאָבֵא אתכם אלי."

ועתה אם שמוע תשמעו בקלי ושמרתם את בריתי, והייתם (= אז תהיו) לי סֶגְלָה מכל העמים, כי לי כל הארץ. [כלומר] ואתם (= אז אתם) תהיו לי ממלכת פהנים וגוי קדוש, אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל" (שם י"ט, ג'ו')

הביטוי "אשר עשיתי למצרים" מסכם בקיצור נמרץ את הנהגת הנס ביד החזקה, במכות מצרים, ובדרך אל סיני, חורב, הר הא-לוהים. "וְאָבֵא אתכם אלי".

המעבר בביטוי "ועתה" יוצר מצב חדש: השמיעה בקול ה' כרוכה בשמירת הברית, ברית התורה מסיני, שהיא הנהגת הקבע של עם ישראל, לעולם.

האות ו' במילים "והייתם" / "וְאֶתֶם" משמעה תוצאה ('אם - אז), כ'ו' הניגוד¹¹, והתוצאה מתפרשת על ידי ההקבלה: "סֶגְלָה מכל העמים" היא היא "ממלכת פהנים וגוי קדוש".

הביטוי "עם סגולה" פירושו "עם נבחר", כמו תכשיט יקר.¹² רש"י פירש את הכוונה כך:

"כלי יקר ואבנים טובות שהמלכים גונזים אותם" (רש"י שם)

לעומתו, האבן עזרא הסביר שזהו:

"דבר נכבד ונחמד ולא ימצא אחר כמוהו" (אבן עזרא שם)

הרמב"ן כתב "ולא ימסרנו המלך ביד אחר", אך הוסיף גם פירוש שני, שבו הסביר את הביטוי מלשון "דבקות", כמו מלך שדבק בתכשיט סגולתו. כך פירש ריה"ל בספר 'הכוזרי'.¹³

תוצאה של חולשות האדם, שהתבטאו בבריחת בני ישראל מפני האש, או תוצאת החטא, שתחילתו בעגל? (הנושא יתפרש במקום המתאים בעזרת ה').

11 ראו הסברו של אבי מורי ז"ל בספר 'ארץ המוריה - פרקי מקרא ולשון', עמודים 208-213.

12 כמו בקהלת שם נאמר: "...סֶגְלָת מלכים והמדינות" (קהלת ב', ח').

13 הכוזרי, מאמר א' פסקה כז ואילך.

"והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל, וכאשר יניח ידו וגבר עמלק"⁸ (שם י"א)

כך מתנהג תינוק: כאשר רואה את אביו ואת אמו, שוחק וצוהל, וכאשר רואה אותם הולכים, פורץ בבכי מר. כמו תינוק, כך עם-תינוק שחי מרגע לרגע, בהנהגת הנס והניסיון.

כך מפורש עקרון הגמול בהנהגת הנס והניסיון, עם ריפוי המים במרה:

"שם שם לו חק ומשפט"⁹ ושם נִסְהוּ. ויאמר: אם שמוע תשמע לקול ה' א-להיך, והישר בעיניו תעשה, והאזנת למצותיו, ושמרת כל חֻקֵי - כל המחלה אשר שמת במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רִפְאֵךְ" (שם ט"ו, כ"ה-כ"ו)

ה' מוצג כרופא: הוא המורה למשה איך לרפא את המים המרים בעץ המושלך אל תוכם, הוא המספק לבני ישראל את בשר השליו לאכול בערב, ומן משמים כלחם לִשְׂבֹּעַ בבוקר (על פי שמות ט"ז, ח'), והוא המורה למשה להוציא מים מן הסלע בהכאת הסלע במטה.

הציווי שלא להותיר מן הַמֶּן עד בוקר שקול לציווי להותיר לשבת, ולא לצאת ללקוט מן בשבת. מי שהשאיר מן הַמֶּן לבוקר, הַמֶּן התמלא רימה ותולעה, ואילו בשבת, לא היה מן מחוץ למחנה, והַמֶּן הנותר "לא הבאיש ורָמָה לא היתה בו".

זו הנהגה רפואית של נס וניסיון: החטא גורר תוצאה רפואית מיידית בתחום החומרי, וכך גם השמיעה בקול הרופא, ה'.

שונה לגמרי הוא עקרון הגמול ב"הנהגת הדיבור", שאיננה תלויה בנס, ולא בניסיון. השמיעה בקול ה' היא המביאה להתקדשות העם כ"ממלכת כהנים וגוי קדוש", תוצאה שמבטאת מצב קבוע ובלתי תלוי.

החיוב לשמוע ולקיים את תורת ה' ברמת "הדברים", איננו מבוסס על אספקת מים מתוקים ואוכל שאינו מתקלקל כל זמן ששומעים בקול הרופא, ה'. חיוב זה הוא חובה מוסרית קבועה ונצחית, בין אם יש מה לאכול ובין אם אין. גם אם האוכל מקולקל והאנשים רעבים, עדיין עליהם לשמוע בקול ה'.¹⁰

8 כך ניסחו זאת חז"ל (במשנה, ראש השנה פרק ג') בהשוותם פרשה זו לפרשת נחש הנחושת "על הנס" - "וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה? ... וכי נחש ממית או נחש מחיה? - אלא בזמן שישראל מסתכלים כלפי מעלה, ומשעבדים את לבם לאביהם שבשמים, היו מתגברים / מתרפאים, ואם לאו היו נופלים / נימוקים"; והשוה ללשון המכילתא (סוף בשלח).

9 ראו רמב"ן בפירושו לפסוק זה.

10 מכאן מתחייב דיון מחודש בשאלת 'שכר ועונש' בתורה. האם 'הברכות והקללות' חוזרות במידה מסוימת להנהגה הנמוכה של 'נס וניסיון'? האם זו

לעולם אלא נאמנות שיש אחריה הרהור ומחשבה" (יסודי התורה ח', א')

ד. עצת יתרו או דברי משה? – בין שמות לדברים¹⁴

שמות י"ח, י"ט-כ"ב	דברים א', י"ג-י"ז
עתה שמע בקלי איעצך ויהי א-להים עמך היה אתה לעם מול הא-להים והבאת אתה את הדברים אל הא-להים: והזהרתה אתה את החקים ואת התורת והודעת להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון: ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל יראי א-להים אנשי אמת שנאי בצע ושמת עליהם שרי אלפים שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות: ושפטו את העם בכל עת והיה כל הדבר הגדל יביאו אליך וכל הדבר הקטן ישפטו הם...	הבו לכם אנשים חכמים ונבנים וידעים לשבטיכם ואשימם בראשיכם... ואקח את ראשי שבטיכם אנשים חכמים וידעים ואתן אותם ראשים עליכם שרי אלפים ושרי מאות ושרי חמשים ושרי עשרות ושטרים לשבטיכם: ואצוה את שפטיכם בעת ההוא לאמר שמע בין אחיכם ושפטתם צדק בין איש ובין אחיו ובין גרו: לא תכירו פנים במשפט כקטן כגדל תשמעון לא תגורו מפני איש כי המשפט לאלהים הוא והדבר אשר יקשה מכם תקרבון אלי ושמעתיו

כאן עלינו לשאול מספר שאלות. בין השאר, יש לדון מדוע יתרו לא נזכר כלל בדברי משה,¹⁵ המוצגים כעצה של משה מראש?! בנוסף, בעצת יתרו אין שום ציווי לשופטים, ועיקר ההדגש על תכונות השופטים הראויים. בדברי משה, לעומת זאת, יש קיצור בתכונות השופטים,¹⁶ ועיקר הדגש מושם על הציווי לשופטים. נראה, שבהבדלים אלו נרמזים שתי השקפות עולם ביחס לשופטים ולמעמדם.

לפי תפיסת יתרו, יש לבחור את השופטים הראויים ביותר: "אנשי חיל, יראי א-להים, אנשי אמת, שנאי בצע". ממילא, הם ידעו בעצמם לשפוט בצדק, לא להכיר פנים במשפט, להשוות קטן וגדול, אח וגר. כך הם גם יזכו לשמוע את כולם בהקשבה יתירה בלי כל אפליה ובלי תחושה של אפליה, ולא ירתעו משום לחץ של אנשי שררה.

הסיכום של הפסוקים הוא "אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל". סיכום זה מוביל במישרין אל עשרת הדברים, שהכותרת שלהם בתורה היא: "וידבר א-להים את כל הדברים האלה, לאמר".

ואכן, ספר דברים, אשר פותח ב"אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל...", מציב ביסודו את מעמד הר סיני (פרק ד') ואת "עשרת הדברים" (פרק ה'). ספר זה מושגת כולו על הנהגת הדיבור.

בהתאם לכך, נביא האמת לדורות נבחן בדברים שיאמר (דברים י"ח, י"ח-כ"ב) ולא באותות ובמופתים שיעשה. זאת, כיוון ש"אות או מופת" יכולים להתקיים במציאות אלילית, וכאשר יקום נביא אלילי ויעשה "אות או מופת" לעבודת אלילים (דברים י"ג, ב'ג') אז לא נשמע אליו:

"לא תשמע אל דברי הנביא ההוא, או אל חולם החלום ההוא, כי מְנַסֶּה ה' א-להיכם אתכם, לדעת – הַיִּשְׁכֶּם אֱהָבִים אֶת ה' א-להיכם בכל לבבכם ובכל נפשכם" (דברים י"ג, ד')

הרצון לחזור אל הנהגת הנס והניסיון, אל האותות ואל המופתים, עלול להביא לעבודת אלילים. הניסיון ש-ה' ינסה אותנו יתבטא בכך שהנביא האלילי יצליח להראות "אות או מופת", ואסור יהיה לשמוע לו.

כך ניסח הרמב"ם עיקרון זה באמונת התורה:

"משה רבינו לא האמינו בו ישראל מפני האותות שעשה. שהמאמין על פי האותות יש בלבו דופי שאפשר שיעשה האות בלט וכשוף. אלא כל האותות שעשה משה במדבר לפי הצורך עשאים. לא להביא ראיה על הנבואה. היה צריך להשקיע את המצריים קרע את הים והצלילן בתוכו. צרכנו למזון הוריד לנו את המן. צמאו בקע להן את האבן. כפרו בו עדת קרח בלעה אותן הארץ. וכן שאר כל האותות. ובמה האמינו בו במעמד הר סיני שעינינו ראו ולא זר ואזנינו שמעו ולא אחר האש והקולות והלפידים והוא נגש אל הערפל והקול מדבר אליו ואנו שומעים משה משה לך אמור להן כך וכך. וכן הוא אומר פנים בפנים דבר ה' עמכם. ונאמר לא את אבותינו כרת ה' את הברית הזאת. ומנין שמעמד הר סיני לבדו היא הראיה לנבואתו שהיא אמת שאין בו דופי שנאמר הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם. מכלל שקודם דבר זה לא האמינו בו נאמנות שהיא עומדת

14 ראו במדור דרישה בתורה, בדברי המפרשים על השוואת הפסוקים של מינוי הדיינים בין שמות לדברים.

14 מתוך 'מקראות' לפרשת יתרו, עמודים 80-82.

15 ראו רמב"ן לדברים (א' ח'), שניסה לתת תשובות אחדות על שאלה זו.

כקטן כגדל תשמעון – שיהא חביב עליך דין של פרוטה כדין של מאה מנה, שאם קדם [דין פרוטה] ובא לפניך לא תסלקנו לאחרון [לאחריו];
דבר אחר: כקטן כגדל תשמעון – כתרגומו, שלא תאמר, זה עני הוא וחברו עשיר ומצוה לפרנסו, אזכה את העני ונמצא מתפרנס בנקיות;
דבר אחר: שלא תאמר היאך אני פוגם כבודו של עשיר זה בשביל דינר, אזכנו עכשיו, וכשיצא לחוץ אומר אני לו, תן לו, שאתה חייב לו;
לא תגורו מפני איש – לא תיראו;
דבר אחר: לא תגורו – לא (תאגורו) תכניס דבריך מפני איש (=לא תשתוק מפחד איש); לשון (משלי י', ה') אוגר בקיץ;
כי המשפט לא-להים הוא – מה שאתה נוטל מזה שלא כדין, אתה מזיקני [את ה'] להחזיר לו, נמצא שהטית עלי המשפט...
ואצוה אתכם... את כל הדברים אשר תעשון – אלו עשרת הדברים שבין דיני ממונות לדיני נפשות" (רש"י שם)

לא נחה דעתו של רש"י, עד שהוסיף ופירש מוסר מרומז גם למשה, שאמר לשופטים "והדבר אשר יקשה לכם, תקרבון אלי ושמעתי", והוא עצמו לא ידע לשפוט בבקשת בנות צלפחד:

תקרבון אלי [ושמעתי] – על דבר זה נסתלק ממנו (=ממשה) משפט בנות צלפחד.
וכן שמואל אמר לשאול (שמואל א' ט', י"ט) "אנכי הראה", אמר לו הקדוש ברוך הוא, חייך שאני מודיעך שאין אתה רואה. ואימתי הודיעו, כשבא למשוח את דוד (שם ט"ז, ו) "וירא את אליאב, ויאמר אך נגד ה' משיחו", אמר לו הקדוש ברוך הוא, ולא אמרת "אנכי הראה"? – "אל תבט אל מראהו" (שם ז')

מכאן, נובעת מסקנה כוללת על ההבדל העמוק בין עצת יתרו, לבין דברי משה.

משה לא הזכיר את עצת יתרו, שמבוססת על תפיסה אוניברסאלית, כי אין בה ציווי לשופטים. יש בה רק הקפדה מרחיקת לכת על מידת התאמת השופטים לתפקיד ועל יראת א-להים שבהם, שהיא במקום ציווי. לתפיסת יתרו, גם מתאימה מערכת המשפטים המותנית (הקזואיסטית),¹⁸ שנותנת בידי השופטים סמכויות ודרכים לשפוט, אבל אין בה ציוויים משפטיים מוחלטים מאת ה'.

אנשים "יראי א-להים" יודעים בעצמם, מתוך נפשם ושכלם, "כי המשפט לא-להים הוא". הם אינם זקוקים לשום ציווי. במקביל, גם אין אצל יתרו מקור של סמכות לציווי על שופטים.

אולם, יתרו כבר הבין את החידוש הגדול שבנבואת ה' למשה, שהרי אמר "היה אתה לעם מול הא-להים... והזהרתה אתהם את החקים ואת התורות...".

לפיכך יש לומר שמשה קיבל את עצת יתרו חותנו ומימש אותה על פי מה שה' ציווה אותו לעם ולשופטים (בפרשת משפטים):

"לא תשא שמע שוא... ודל לא תהדר בריבו... מדבר שקר תרחק... ושחד לא תקח..."
(שמות כ"ג, א'-ט')

ממשפטי ה' ומן הציוויים לשופטים למד משה את תפיסתו, תפיסה שאיננה זהה לתפיסת יתרו. גם אנשי החיל המופלאים ביותר והראויים ביותר (שלא תמיד קל למצוא), זקוקים לציווי ברור, שנובע מיראת ה' ומנבואת ה' למשה:

"שמע בין אחיכם ושפטתם צדק בין איש ובין אחיו ובין גרו; לא תכירו פנים במשפט, כקטן כגדל תשמעון, לא תגורו מפני איש, כי המשפט לא-להים הוא..."
(דברים א', ט"ז-י"ח)

לציווי זה של משה לשופטים הוסיף רש"י (בעקבות המדרש והגמרא¹⁷) שורה ארוכה של הנחיות לדרך המשפט הראויה אשר ילכו בה השופטים המצווים ועושים:

"ואצוה את שפטיכם – אמרתי להם הו מתונים בדין, אם בא דין לפניך פעם אחת שתים ושלוש אל תאמר כבר בא דין זה לפני פעמים הרבה אלא היו נושאים ונותנים בו;
בעת ההוא – משמיניתים אמרתי להם, אין עכשיו כלשעבר, לשעבר הייתם ברשות עצמכם, עכשיו הרי אתם משועבדים לציבור; ...
לא תכירו פנים במשפט – זה הממונה להושיב הדיינים, שלא יאמר איש פלוני נאה או גיבור, אושיבנו דין, איש פלוני קרובי, אושיבנו דין בעיר, והוא אינו בקי בדין, נמצא מחייב את הזכאי ומזכה את החייב; מעלה אני על מי שמינהו כאילו הכיר פנים בדין;

18 על המשפט המותנה מול המשפט המוחלט דנו בהרחבה ב'מקראות' לפרשת משפטים.

17 ראו ספרי לפרשת דברים, טז-יח; בסיום אומר המדרש בספרי – "אמר להם משה, לא מעצמי אני אומר לכם, אלא מפי הקב"ה אני אומר לכם", כלומר את המצוות לשופטים; וראו סנהדרין ו ע"ב עד ח ע"א.

לעומת זאת, בתורה כפופים המשפטים המותנים לציווי המוחלט. העיקר בתורה הוא הציווי לכל אדם באשר הוא, בין אדם פשוט ובין שופט במעמדו, שכולם שווים לפני שופט כל הארץ. לפירוש רש"י, אף חוזרים דברים אלו גם כלפי משה עצמו.

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יואל בן-גון התשל"ז *
* עורך: אורי יעקב בין *
* *****
* בית המדרש הווירטואלי *
* מיסודו של *
* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
* האתר בעברית: www.vbm.etzion.org.il *
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
* משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דוא"ל: office@etzion.org.il *
* *****